

Ֆիզիոլոգիական ֆունկցիաները արատաւորող ու պղծող են համարւում, ինչպէս կը տեսնենք, երբ կը խօսենք դաշտանի մասին: Հայերի մէջ ևս շատ տեղերում ծննդկանին անսուրբ են համարում: Նրա բաժակը, ամանը, չանգալ-դանակը առանձին են պահում, և թոյլ չեն տալիս որ նա իր ձեռքով բան վերցնի: Կինն ինքն էլ նոյն համոզմունքին է, թէ իրաւունք չունի, այնպէս որ ծննդկանը ամբողջ օր կարող է բաղցած մնալ, եթէ նրան հաց տուող չլինի: Մինչեւ անգամ ծննդկանի ամբողջ տունը պղծուած է համարւում և հարկ է լինում փարատել նրան, որի համար քահանայ է հրաւիրւում:

Կնոջ անմաքրութեան գաղափարը պահպանւում էր ու շահագործւում քուրմերի և նոյնիսկ աւելի ուշ քրիստոնէական պաշտօնեաների կողմից, այսպիսով տղամարդ-հոգեւորականը իր համար հոգու փրկութեան մեռնաշնորհ էր ստեղծում:

Այսպէս, կնոջը իրաւունք չէր տրւում զոհաբերութիւն անգամ անելու,—զոհը պիտի տան տղամարդը բերէր: Մահմեդական երկրներում շատերը կասկածում են, թէ կինը հոգի ունի, և համոզուած են, որ յամենայն դէպս կնոջ արքայութիւնը տղամարդու արքայութիւնից ջուկ է: Հենքը համոզուած էին նոյնպէս, որ կանոնց սեռը հանդերձեալ կեանքում ապրում է մռայլ դժոխքում, որտեղ Բեհգեբուդի իշխանութեան ներքոյ թափառում են նրանք ուրուականների նման:

Քրիստոնէական ուսմունքը ոչնչացրեց այս անվայել հայեացքը կնոջ վրայ, մի հայեացք, որ, ինչպէս կը տեսնենք յետոյ, չեն քաշուում պաշտպանել նոյնիսկ մինչեւ մեր օրերը յայտնի խորհողներն անդամ:

Մենք շատ հեռու կը գնայինք, եթէ աշխատէինք պատկերացնել ընթերցողի առաջ այն տարօրինակ վայրենի հայեացքները աղջկայ ու կնոջ վրայ, որ տիրել է և այսօր էլ տիրում է համարեա ամեն տեղ:

Այսպիսի պայմաններում ի հարկէ դժուար է արդէն խօսել հաւասարութեան, համակրանքի ու սիրոյ:

մասին: Կնոջ նսեմութեան, նրա անմաքրութեան դաղափարում խոխումած տղամարդու ուղեղը անկարող է ըմբռնել սիրոյ «զգացմունքի» նրբութիւնը, որովհետեւ նա անկարող է տարբերել այդ զգացմունքը տափանքի հաճոյքից:

Հարեմային սխտեմը մի զօրեղ ապացոյց է, սակայն, սէր չճանաչելով հանդերձ, արեւելեան տղամարդը լըցուած է խանդով, որ ուղղակի հիւանդութեան և մուլութեան է հասնում: Այդ խանդոտութիւնն է, որ չարսաւ է գցել կնոջ երեսին, որ փակել է կնոջը կանանոցի չորս պատերի մէջ, որոնց դռների ճեղքերից անխոնջ հսկում են անսեռ ներքինիների մռայլ աչքերը *):

Մինչև որոշ հասակը աղջիկը միմիայն առանց ծածկոցի է դուրս թողնւում: Իսկ 8—10 տարեկանից սկսած նա պէտք է ծածկի իր ամբողջ մարմինն ու դէմքը (բացի մի աչքից):

Եթէ կինը բաղմաթիւ աղգերի մէջ այսչափ իրաւագործ էր, աղջիկը միանգամայն ստրուկ էր: Եւ, յիշաւի, նա ոչ միայն իր հօր գոյքն էր, այլև կախումն ունէր իր եղբօրից, այն սկզբունքի հիման վրայ, որ տղամարդն է օջախի տէրը:

Նոյնիսկ կլասիկ երկրներում (Յունաստան և Հրուռոմ¹⁾), մինչեւ անգամ մայրը պիտի խոնարհուէր իր որդու առաջ **): Հայրը և եղբայրը իրաւունք ունեն ծա-

*) Տղամարդու այս խանդոտութիւնն է, որ, առաջ է բերել այրի կնոջ սպանութիւնը ամուսնու գլխեղմանի վրայ: Հնդկաստանում, Պերու, Միկսիկալում, այրի կնոջ ողջ-ողջ թաղում էին ամուսնու կողքին, կամ այրում էին նրա դիակի հետ: Մի որեւէ ինքնակալի մահից յետոյ նրա ամբողջ հարեմը այրում էր: Համոզուած, որ ամուսնուց յետոյ այլ ևս իրաւունք չունեն ասլրելու, կանաչք իրանք սրբազան պարտք են համարում ոչնչանալ իրանց ամուսնու մահից յետոյ: Իսկ եթէ նրանց արդելւում է այդ հրապարակաւ կատարել, հեռանում են անտառներն ու դաղտնի տեղեր և այնտեղ ինքնասպանութիւն գործում: Մի քանիսի ասելով միայն Հնդկաստանում ամեն տարի այրւում էին 30,000 այրի կին:

**) Թելեմակն ասում է իր մօրը. «Մտ դարձիր կանանոց և պարապիր քո գործերով, հսկիր ճախարակիդ վրայ և կարգադրիր աղախիներին պարապմունքը, որովհետեւ այստեղ միայն տղամարդիկ իրաւունք ունեն դատողութիւն տալու, և ամենից առաջ իրաւունքն ինձ է պատկանում, քանի որ ես եմ տանտէրը»:

խել տան աղջկան, կամ նուիրել ում կամենան: Շատ տեղերում մինչեւ այժմ դեռ գոյութիւն ունի հիւրասիրութեան այն քստմենքի ձեւը, որ տանտէրը գիշերը հիւրի մօտ է զրկում իր կնոջը կամ աղջկան: Հասունացած աղջիկը այսպիսով արժէք է ստանում և եթէ նա այնքան էլ օգտաւեր չէ ընտանիքի համար, գոնէ վաճառելու ապրանք է դառնում: սակայն այս կենդանի ապրանքը աւելի էժան էր, քան շատ անկենդան իրեր: Մովսէսի օրէնքով կինը այնքան արժէք, որքան ստրուկը, իսկ զուրանը աղջկայ գինը դրել է ոչ պակաս քան 10 դրամ (1 ու. 50 կ.): Աղջիկ գնողը իրաւունք ունէր լաւ զննելու իր ապրանքը և դրանից է մնացել շատ տեղերում նորահարսին պսակից առաջ տկորացնելու ու զննելու սովորութիւնը, որ կատարում են կանայք:

Բազմակնութիւնը, հարեմային սիստեմը, մի ահագին առեւտուր էին սահմանել վաժաշոտ արեւելքում, մանաւանդ որ բազմակնութիւնը սրբագործուած էր կրօնով *): Մահամէդի օրինակը սուրբ էր, և Արաբստանի կիզիչ արեւի տակ կրքերը բերբոքում էին անդիմադրելի ոյժով ու ամբողջ երկիրը դարձրել էին հեշտասիրութեան բովարան: Մինչեւ այժմ, չնայելով Եւրոպայի արգելքներին, Պաղեստինէի, Արաբստանի, Իրանի հովիտում, Փոքր-Ասիայի, Աֆրիկայի լայնատարած մահմեդական երկրներում դեռ չըջում են «կենդանի ապրանքի» վաճառականներ, որոնք ամեն հնարքով որսում են սպիտակամորթ և սեւամորթ գեղեցկուհիներին և մատակարարում նրանցով զօրեղների հարեմներին:

Առհասարակ հին քաղաքակրթութեւնը երկրներում աղջիկը աւելի անկախութեան նշոյլներ էր վայելում, որոնք միանգամայն խեղդւում ու ջնջւում են յետոյ:

*) Հնդկական երկրներում դեռ չի վերջացել աղջկալ ընծայարեւումն տաճարին, այսպիսով էր որ կազմում էին խորամանկ քուրմերի հարեմները և միջնադարեան կաթոլիկ մենաստանները, որոնք ուղղակի դառել էին զեղխութեան և անառակութեան որջեր!

Այսպէս, Եգիպտոսում մինչև սեմիթական ցեղերի տիրապետումն, կինն ազատ էր նոյնիսկ հասարակական գործերին մասնակցելու: Հրեաների մէջ աղջիկն ու կինը (գոնէ հին դարերում) նոյն իրաւունքներն էին վայելում, ինչ որ տղամարդիկ: Արարտանում, ընդհակառակը, դեռ մինչև Մահամմէդի երևալը, միանգամայն իրաւազուրկ էր դարձրած: Այս մարդարէի ճիգը փոքրիշատէ պաշտպան հանդիսացաւ կնոջ, սակայն նա նկատելի կերպով չբարեփոխեց նրա հաւասարակական գիրքը:

«Մի ընդհանուր հայեացք գցելով Արեւելեան կրօնական ուսմունքների վրայ, ասում է մի հետազոտող, մենք տեսնում ենք, որ նրանք ամենքը, թէև տարբեր ճանապարհներով, հասան միևնոյն նպատակին, այն է կնոջ ստորացման և նրա իրաւազրկման»:

Միակ բացառութիւն կաղմում են այս տեսակէտից մի քանի լեռնաբնակ տեղեր. այսպէս, ճանապարհորդները սքանչանում են թուրքմէն, բուրդ, բեդուին աղջիկների ազատութեամբ: Այս ցեղերի մէջ չկայ հարեմական կաղմակերպութիւն, չկայ ուրեմն փակուածութիւն և ոչ չարսաւ: Աղջիկը ազատ է, ինչպէս իր լեռան այծեամբ ու իր վրանը միշտ տատանող քամին: Իբրև թափառական, սովորած լինելով արկածալից կեանքի, միշտ գէմ առ գէմ բիւրաւոր պատահարների, պնդուած բնութեան եղանակների փոփոխման մէջ, լեռնաբնակ աղջիկը սովորել է յոյսը իր վրայ դնել և այդ պատճառով տղամարդու պէս նա քաջ է և անվախ:

Ամբողջ օրով մատաղահաս բեդուին աղջիկը կամ բրդուհին առնում են իրանց հօտերն ու անհետանում սարերը, չվախենալով ոչնչից—ոչ գայլից, ոչ անձրեւից և ոչ էլ ջահել հովուի հրապոյրներից, որովհետեւ նա տէր է իր գլխին և իր կամբին:

Իբրեւ ընդհանուր կանոն պէտք է ընդունել, որ նստակեաց աղգերի մէջ աղջկայ ազատութիւնը շատ աւելի է սահմանափակուած, քան թափառական ցեղերի

մէջ։ Այս վերջինների կենցաղը հէնց տրամադրում է աղջկան ինքնուրոյն լինել։

Սպարտայում աղջիկը, ինչպէս և տղան, իր ծնողներինը չէր, այլ համայնքինը, հանրապետութեանը, ինչպէս կը տեսնենք յետոյ։ Որքան անողորմ ու դադառային էր հանրապետութեան վերաբերումն դէպի արատաւոր աղջիկները, որոնց անդունդն էին նետում, այնքան էլ մեծ էր նրա խնամքն ու սէրը դէպի լուս կազմուածք ունեցողներն ու առողջները։ Սրանք էին ապագայ սերնդի մայրերը, սրանցից էր կախուած երկրի քաղաքական ոյժը, առողջ ու բաշ ղինուորների արտագրութիւնը։

Կառավարութիւնը միջամտում էր ընտանիքի գործերին, նոյնիսկ սահմանափակում էր որդեծնութիւնը, եթէ երեխաների թիւը բաւարար էր համարում։ այսպիսով չափաւորում էր ամուսինների փոխադարձ սէրը...

Որդուն խլում էին մօր գրկից դեռ երեխայ հասակում և կրթում էին նրան հասարակական հիմնարկութիւնների մէջ, հանրապետութեան հաշուով։ Շնորհիւ լաւ կրթութեան ու դաստիարակութեան, շնորհիւ մարդավայել վերաբերման, որ վայելում էր սպարտուհին, նա, ճշմարիտ է, կամաց-կամաց, բայց դարձեալ բաւական ոյժ ձեռք բերեց դարերի ընթացքում, և սկսեց ձգտել դէպի ինքնուրոյն կենցաղ։

Այսպէս, հռոմէական համայնքում, որտեղ հայրը անպայման իր ընտանիքի տէրն էր և իր զաւակների վրայ կեանքի ու մահի իրաւունք ունէր, աղջիկը կամաց-կամաց որոշ, թէև դեռ միայն ձեւական, ինքնուրոյնութիւն ձեռք բերեց։ Նրան իրաւունք էր տրուած փեսայու ընտրել իր համար և կարող էր իր մասն ունենալ ընտանեկան կարողութիւնից։ Հետը բերած սեփականութիւնը օրէնքը այլևս չէր խլում նրանից, որ ամուսնուն տայ, նա տէր էր մնում իր օժիւրին և ազատ էր կտակելու իր զաւակներին։

Յաւակցաբար գրուածքիս ծաւալը թոյլ չի տալիս

ինձ կանգ առնել կնոջ իրաւունքների զարգացման վրայ կլասիկ հռոմու՛մ, կ'ասենք միայն, որ այնտեղ կինը կամաց-կամաց, անդադար բողոքի ոյժով, ձեռք բերեց մեծ արտօնութիւններ, մրցում էր տղամարդու հետ և նոյն-իսկ իշխում նրա վրայ այն աստիճան, որ կատոնը հըրապարակով այս խօսքերն էր արտասանում. «Ամեն տեղ տղամարդը իշխում է կնոջ վրայ, իսկ մենք որ տիրել ենք բոլոր ազգերին, կնոջ իշխանութեան տակն ենք ընկել»:

III

ԱՂԶԿԱՅ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Եկեղեցու մեծ հայրերի հայեացքը կնոջ վրայ.—Ամուսնութիւն եւ կառուրիւն.—Աշխարհային կեանքի ունայնութեան գաղափարը եւ նրա հետեւանքները.—Հոգեւորականութեան ոյժը.—Աղջիկը միջին դարերում.—Ասպետականութիւն եւ կնոջ պատուի բարձրանումը.—Լիւթերը եւ բեժօրմացիայի խաղացած դերը կնոջ հարցի մէջ.—Կանացի սեռի դիրքը նորագոյն դարերում:

Քրիստոսի վարդապետութիւնը ձգտեց բարձրացնել կնոջը իր ընկած դիրքից. կինը տղամարդու հաւասարը դառաւ գոնէ հանդերձեալ կեանքում: Յիսուս գութ ու ներողամտութիւն ցոյց տուեց ընկած կնոջն անգամ և իր կենդանի օրինակով քարոզեց, որ կինը ևս արժանի է համակրանքի և յարգանքի:

Այս ուսմունքը պիտի բարձրացնէր տղամարդու աչքում գեղեցիկ սեռի արժէքը, սակայն ժամանակ է հարկաւոր մի թէօրիայի կեանքի մէջ մտնելու համար, և ճշմարիտ որ, քրիստոնեայ կինը դեռ երկար դարեր, մնում է ստորացման վիճակի մէջ և այդ դիրքը սրբագործւում է մեծ քարոզիչների կարծիքով:

Եկեղեցական մի ժողովի մէջ (6-դ դարում) եպիսկոպոսներից մէկը ապացուցանում էր, թէ կինը մարդ չէ, և հարց յարուցեց թէ ինչ կերպարանքով պիտի յարութիւն առնի նա, կնոջ թէ տղամարդու: Աւետա-

րանը որոշ կերպով չէր ասում, թէ կինը հաւասար է տղամարդուն և մեծ հայրերից ամեն մէկը իր մեկնութիւնն էր տալիս, բայց ամենքն էլ համամիտ էին, որ կինը պիտի հնազանդ լինի մարդուն և հետեւի, այսինքն հպատակութիւն նրան:

Իսկապէս կնոջ բացակայութիւնը երրորդութեան մէջ, մի զօրեղ հարուած էր նրա հաւասարութեանը: Հրեշտակների մէջ էլ կին չկար: Աղջիկը իրաւունք չունէր, «որքան էլ նա գիտուն լինի, ոչ քարոզչութիւն անելու, ոչ մկրտութիւն կատարելու, ոչ մօտենալու տաճարին, ոչ սրբազան անօթներին ձեռք տալու և ոչ էլ խնկարկելու»:

Եկեղեցին երբէք չի կարողացել ներել կնոջը նրա նախամօր Եւայի յանցանքը: Քարոզիչները մարդկութեան թշուառութիւնը նրան էին վերագրում, և սրանցից մէկը բացականչում է. «Կին, դու դժոխքի դուռն ես, դու ես, որ առաջինը ձեռք մեկնեցիր արգելուած պտուղը քաղելու և դրանով խախտեցիր Աստուծու օրէնքը. քո պատճառով էր, որ մեռաւ Աստուածորդին: Երբ դու տեսնում ես կնոջ, իմացիր, որ քո առաջ մարդ չէ կանգնած, այլ վայրի գազան, այլ սատանան անձամբ ինքն է դա, նրա ձայնը—օձի ֆշոցն է»:

Մի պատմաբան բերում է ս. Երոնիմոսի այս խօսքերը. «Կինը սատանայի դուռն է, անառակութեան ուղին, կարիճի խայթոցը»:

Ահա թէ որչափ սիրալիր էին եկեղեցու հայրերը դէպի գեղեցիկ սեռը:

Կինը, իր նախամօր աններելի մեղքով ծանրաբեռնուած, անդադար զղումով ու ապաշխարանքով միայն կարող էր երկնքի արքայութիւն ժառանգել:

Սակայն բրիտոնէական եկեղեցին սրբագործելով պսակը, ընդունելով նրան իբրեւ ծէս, եկեղեցական ծէս, բարձրացնում էր աղջկայ դիրքը հասարակութեան մէջ: Բայց այնուամենայնիւ եկեղեցու մեծ հայրերը սկսեցին նայել ամուսնութեան վրայ, իբրեւ մի ան-

հրաժեշտ չարիքի վրայ և պսակը դարձաւ մի զիջումն մարդկային թուլութեան, իսկ իսկական բրիստոնեայի իդէալը մնաց մենակեցութիւնը, մարմնի սպանումն իբրեւ հոգու արատաւոր կաղեւի: Զէ որ ինքը Յիսուս անպսակ էր, չէ որ Նրա Մայրը, թէև ամուսնացած, բայց կոյս մնաց և կոյս ծնեց: Շատերը բարոյգում էին, թէ ամուսնութիւնը չարիք է. «կնոջ սէրը, ասել է ս. Թովմասը, այդ մահուան անդունդն է. ամուսնութիւնը չի օրինաւորում սէրը, այլ հաղիւ ներելի է դարձնում նրան»: Ուստի աղջկայ իդէալն էր — հեռանալ աշխարհից. նուիրել իրան Աստուծու պաշտաման մնալ և անարատ մինչև մահ:

Կոյսը Քրիստոսի հարսնացուն էր, և Նրա առջև բաց էին արքայութեան դռները: Մարդիկ պիտի անարատ մնային թէկուզ վերջանար մարդկային ցեղը աշխարհիս երեսից: Առաքինութեան վրայ ունեցած այս հայեացքը միանգամայն պիտի յեղաշրջէր մատաղ սերնդի կրթութեան ձեւը: Աշխարհը ունայնութիւն էր, պէտք էր հեռանալ նրանից, որովհետեւ նա լի էր հրապոյրներով, և մենակեցութեան ու անամուսնութեան գաղափարը դառնում է ղեկավարող սկզբունք. կղերականութեանը մնում էր միայն շահագործել ու աւելի բոլորքել հասարակութեան այս մոլութիւնը: Միջին դարերում մանր բռնակալների, բարօնների ու հերցոգների դղեակներին կից կամ աւելի ևս յաճախ, իբրեւ բռնակալութեան անկախ կենտրոններ, փայլում էին վանքերի ոսկեզօծ գմբէթները, այն ինչ թէ ամրոցների և թէ այս մենաստանների ստորոտում, կարծես ջրնջխուած նրանց ահւելի ծանրութեան տակ, գլուխը բարշդցած ու մէջքը կորացրած խոնուած էր հլու ամբոխը, որ մատնուած էր իր ամբողջ կեանքում իր արիւնքրաինքով յագուրդ տալու դղեակների ու վանքերի զեղխութեան ու անառակութեան կրքին:

Հպատակ ամբոխը բարօնի սեփականութիւնն էր, ինչպէս ռուս չինականը մի ժամանակ պօմեչչիկինը.

ինքնակալը ծծում էր ոչ միայն իր հպատակների բոլոր տնտեսական հիւթերը, այլ և զրկում էր նրան մարդուս ամենաթանկագին սեփականութիւնից—ընտանիքի բարօրութիւնից։

Միջնադարեան հասարակութեան մէջ աղջիկը ծընողներին չէր պատկանում և նրա կուսութիւնը բարօնի սեփականութիւնն էր. այդ ծայրայեղ բռնակալութեան դարերում նորահարսի առաջին գիշերը տիրոջն էր... Փէօդալը քանդում էր ընտանիքի հիմունքը, խլում էր աղջկան ու կնոջը, ծախում էր «հոգիները», բաժանելով մարդուն կնոջից, աղջկան ծնողներից և ամեն տեղ տարածում էր անբարոյականութիւն։ Անդադար կռիւների ու արշաւանքների համար ժողոված գօրբերին թոյլ էր տրւում ամեն տեսակ զեղխութիւն։ Զինուորը բռնաբարում էր աղջիկներին, խլում էր կնոջը ամուսնուց, պղծում էր ու քանդում երկրի բարոյական զգացմունքները և անպատիժ մնում։

Հոգեւորականն էր միայն, որ դեռ կարող էր փրկել ընտանիքը բարոյական անկումից, բայց կաթոլիկ կղերը ինքն էր պղծում ընտանիքը, ինքն էր անբարոյականութեան սաղմեր գցում ժամանակակից հասարակութեան մէջ։

Քարոզելով մենակեցութիւն և հրաժարումն երկրաւոր հաճոյքներից, նա հրապուրում էր կոյսերին դէպի մենաստանները, որոնց մէջ ազատ մուտք ունէր ինքը, և որոնք միջին դարերում կերպարանափոխուել էին անառակութեան կենտրոնների և շահագործւում էին հոգեւորականութիւնից, իբրեւ հասարակաց տներ։

Եւ այս նպատակով կղերականութիւնը իր օգտի համար միանգամայն իր ձեռքն էր առել աղջկայ կըրթութիւնը և վարում էր նրան այնպէս, ինչպէս ձեռքնուտու էր իրան, պատրաստելով նրանցից կամազուրկ մանւորէքներ, հլու հպատակ իր կըքերի։

Այսպէս նիզակն ու խաչը իրար գրկած, միշտ զար-

զանդի տակ էին պահում միջնադարեան աշխարհը և ապականել էին ընտանիքը:

Իբրեւ բողոք կնոջ այս անպատուութեան և անարգական վերաբերման դէպի ֆէօդալական դարեչրջանի կինը, բարձրացաւ ասպետականութիւնը, որ բարոյեց կնոջ կուլտը, սրբագործեց սէրը և ազնուացրեց տղամարդու վերաբերումն դէպի կինը: Կինը այս շրջանում սրբացրած էր, հասցրած չաստուածուհու փառքի, ամեն ասպետ իր տիրուհին, իր դուլցինէն ունէր, որին նուիրում էր իր կեանքը, որի մի ժպիտի համար ամենալուսնագալից գործեր էր կատարում, տարիներով պատերազմներ էր վարում:

Միջնադարեան հերոսի ամենաթանկագին պարգևը իր դուլցինէի մի համբոյրն էր: Ամեն կին իրաւունք ունէր ասպետից հովանաւորութիւն ու պաշտպանութիւն պահանջելու, ով էլ որ լինէր նա, առանց մինչեւ անգամ ստիպուած լինելու իր ով լինելը յայտնելու: Կրքերի այս բռի տիրապետութեան դարում, երբ գիւղացին, շինականը—ոչ-ազնիւը անգէն մոռնում էր անթիւ բռնակալների ու հոգևորականների լծի տակ, բարձր իշխող դասակարգի օրիորդն ու կինը ասպետական կեանքի փարոսն էր դառել: Կնոջ այս կուլտը մի մոլութեան մանիա էր դառել այն աստիճան, որ մարդիկ անասելի տանջանքներ էին կրում, հերոսութիւններ կատարում մի տիկնոջ կամ օրիորդի համար, որին չէին տեսած, կամ նոյնիսկ որոնց ստեղծել էին իրանք իրանց երեւակայութեան մէջ: Կրկնում ենք, որ այս ասպետական վերաբերումն դէպի կանացի սեռը սահմանափակուած մնաց որոշ դասակարգի մէջ և երբէք չթափանցեց ժողովրդի խաւերը: Այնտեղ աղջիկը դեգերում էր միշտ միևնոյն ստոր վիճակից, տղամարդու բմահաճոյքին հպատակուած:

Լիւթերը բողոք բարձրացրեց կաթոլիկութեան ֆանատիկոսութեան դէմ, մաքրեց եկեղեցին կռապաշտանման ծէսերից, զինուեց անառակութեան դէմ և

բանդեց մենաստանները, հերքեց պասը, ամուսնացրեց հոգեւորականութիւնը: Սակայն այս բեֆօրմատօրի հայեացքները չունէին մեծ յեղափոխիչներին յատուկ պարզութիւնն ու ընդարձակութիւնը, և կինը նրա աչքում մնաց նոյն ստոր արարածը, որ պիտի ամեն բանում հպատակուի իր ամուսնուն. նա պիտի հրաժարուի աշխարհային հրապոյրներից, խուսափի զուարճութիւններից և փակուի տանը: Այսպիսով նա միտք ունէր վերականգնել հին նահապետական ընտանիքը, բայց ինքը երկրպագու լինելով տղամարդու հեղինակաւորութեանը և կնոջ հպատակման տղամարդուն, նա ոչ մի նկատելի բարեւաւորութիւն չմտցրեց կնոջ դրութեան մէջ: Քարոզելով, թէ «ով չի սիրում գինի, կնոջ և երգ, նա իր ամբողջ կեանքում տխմար կը մնայ», նա բարոգում էր տղամարդկանց նոր ձեւի էպիկուրէութիւն, այն ինչ կնոջը զրկում էր նոյնիսկ ամենաանմեղ զուարճութիւնից, ինչպէս է թատրոն, հանդէսներ այցելելը, կամ ժապաւէսներ ու զարդեր հագնելը, դաշնամուր ածելը. իսկ անբարոյականութիւնը նա ամեն յանցանքից վեր էր դասում:

«Ընտանիքի մաքրութիւնը և աղջկայ անմեղութիւնը ուզում էին պահպանել մտրակի, բանտի և խայտառակութեան ահով», ասում է Շաշկով: Յեղափոխուած եկեղեցին ոչ միայն չազատեց աղջկան հօր բմահաճութիւնից, այլ աւելի ևս ամրացրեց հօր իշխանութիւնը, և ամուսնութեան ինքըրում հայրը մնաց նոյն լիազօր տէրը: Այսպիսով ամուսնութիւնը դառաւ մի առեւտուր և վաճառուած աղջիկը անհրաժեշտաբար պիտի հալածուած, արհամարհուած ու ճնշուած ամուսին դառնար:

Սակայն մտրակը, բանտն ու նշաւակութիւնը չէին կարող փրկել ընկած բարբերը: Եւրոպան քանի գնում, աւելի խոր էր ընկղմում գեղխութեան և անբարոյականութեան մէջ: Մեկարելի է և տեղը չէ այստեղ նկարագրել նոր դարերում տիրող անասելի անբարոյական

կեանքը: Օրիորդը միցում էր կանանց հետ անառակութեան մէջ: Սնանկացած արեստոկրատուհին ծախում էր իրան, իր պալատների շքեղութիւնը պահպանելու համար, վաճառում էին նոյնպէս իրանց անձը քաղցած բանուորի և անասելի թշուառութեան հասած գիւղացու կիներն ու աղջիկը, բաղցից չմեռնելու համար: Եւ տղամարդը, հզօր թագաւորներից սկսած մինչեւ վերջին զինուորը, նայում էին կնոջ վրայ, իբրեւ մի ծախու զուարճալիքի վրայ: Նորագոյն ժամանակներս մեքենաների ահռելի ոյժը խից կնոջ ձեռքից ապրուստի աղբիւրները, չպրտեց աղջկան հրապարակի սալայատակի վրայ և մատնեց նոյնպէս զազրելի ինքնավաճառման: Ան-եւ չբաւորութեան տակ ճնշուած ծնողներն անգամ միում են իրանց գեռահաս աղջիկներին դէպի անվայել կեանք, իսկ աւելի բարեխիղճները որոնում են մի կերպ «տեղաւորելու» իրանց աղջիկներին, ամուսնացնելով նրանց, ում հետ էլ որ պատահի, ինչպէս էլ որ պատահի, միայն թէ որքան կարելի է շուտ հեռացնեն տնից այս անպէտք ծանրոցքը:

Եւ մենք տեսնում ենք վաղաժամ ամուսնութիւնը իր կորստաբեր հետեւանքներով*):

Այսպէս, նոյնիսկ Քրիստոսի լուսամիտ կրօնը անկարող եղաւ բարձրացնել կնոջը իր միշտ հպատակ դիրքից: Եւ այդ հասկանալի է, քանի որ կնոջ ստորադրութեան պատճառները աւելի խոր էին և խրուած էին երկրի տնտեսական սնանկութեան մէջ: Ուրեմն կրօնական յեղափոխութիւնը բաւական չէր ընտանիքը փրկելու համար, հարկաւոր էր տնտեսական յեղաշրջումն, որ մի կողմից ստիպէր անբան կապիտալիստին ու արիստոկրատին աշխատելու և այդպիսով դուրս գալու զելութեան և անառակութեան տիղմի միջից, միւս կողմից իսկական բանուորին ու զեղջուկի վաղուայ հացը ապահովացնելու:

*) Տե՛ս իմ «Ամուսնութիւն»:

Կանացի սեռը ամեն դարերում բարոյապէս տանջուել է իր անփառունակ դրութիւնից, և միշտ բողբոջել է տղամարդու գերիշխանութեան դէմ, և դարերի ընթացքում կամաց-կամաց կինը ձեռք է բերում խոշոր իրաւունքներ, որոնք նրանց չբարձրացնելով հանդերձ մինչեւ հաւասարութիւն, այնուամենայնիւ փոքրիշատէ ապահովացնում են նրան որոշ դիւրք, իբրեւ հասարակութեան անդամի, իբրեւ իրաւաբանական անհատի:

IV

Հ Ա Յ Ա Ղ Ջ Ի Կ Ը

Հայ կնոջ դիրքը հնումը.--Աղջիկը ընթանիքի մէջ.--Ծնողների իրաւունքները.--Աղջկայ նշանդրէքը (սօրօրոցի խաղը և «գոռակի պսակ»)--Սիրոյ բացակայութիւնը ամուսնութեան մէջ.--Կովկասի «նեխակ» կան զուրբեան նոր ժամանակները եւ գիւղական երիտասարդութեան ապականութիւնը մեծ փաղափների մէջ.--Երիտասարդներն առատաւորում են հայ ընթանիքը գիւղերում --Քաղաքացուիս կեանքը, «ուսում առած» աղջիկը եւ նրա կրթութիւնը.--«Ջարգացած» հայ օրիորդի օտարանումը.--Օժիսը իբրեւ անբարոյականացնող միջոց.--Նոր սերնդի վատասեռումը:

Մի չափազանց հետաքրքրական ուսումնասիրութիւն կը լինէր հայ աղջկայ դիրքի պատմութիւնը: Թողնելով աւելի հեղինակաւոր պատմագէտներին այս կարեւոր հարցի մշակումն, ես այստեղ առաջ կը բերեմ այն գաղափարը, որ ես դուրս եմ բերել իմ մասնաւոր հետազօտութիւններից:

Հայաստանի մէջ կանացի սեռը այնպիսի ստրուկ չի եղած, ինչպէս միւս արեւելեան ազգերի մէջ: Մի քանի թագաւորների անունների կողքին մենք գտնում ենք և նրանց կանանց ու դուստրների անունները: Հետեւողական և նոյնիսկ պատմական շրջանում բազմակնութիւնը և հարեմը գոյութիւն չի ունեցել Հայաստանի մէջ, որ ապացոյց է մարդավայել վերաբերմանը դէպի կինը: Ընկնելով պարսիկների լծի տակ, հայերի

կեանքը ձեւակերպուելու էր տիրապետող ժողովրդի կենցաղին և հայ ընտանիքը պիտի զգար իր վրայ բըռնակալ-բարբարոսական բեժիմի ծանրութիւնը:

Հայ կինը քրիստոնէութիւն ընդունելով չերջանկացաւ. նա փնայ փակուած յարկի տակ, նուիրելով իրան որդեծնութեան և տնարարութեան գործին: Կնոջ փակուածութիւնը գուցէ աւելի ևս ստիպողական դարձաւ, երբ մահմեդական ազգերը նուաճեցին Հայաստանը և պղծեցին հայ ընտանիքը, երբ կորաւ աղջկայ համար պատուի ապահովութիւնը: Նա փակուեց տանը, որպէս զի խուսափի առեւանգումից ու բռնաբարութիւնից:

Մեր պատմագիրներէց մի քանիսը, ի միջի այլոց նաև Եղիշէն, սքանչանում են հայ կնոջ առաքինութիւններով, նկարագրում են նրա անձնուիրութիւնը ազգայնութեան ու կրօնի գաղափարին, նրա բարոյական կեանքը:

Հայ կոյսերը ևս, ինչպէս և միւս մեծ ազգերի կանայք, Քրիստոսի ուսման առաջին աշակերտները, ջատագովները, իրանց արեան զնով տարածողներն են եղել: Բաւական է յիշել երջանկայիշատակ կոյս Գայիանէին, Հռիփսիմէին և ուրիշներին: Կոյսերի այս բարեպաշտ գործունէութիւնը անտարակոյս պիտի աւելի մեղմացուցիչ ազդեցութիւն գործէին ժողովրդի վրայ, բան չատ քարոզիչների, կաթողիկոսների ու ճգնաւորների ջանքերը: Միևնոյն ժամանակ կնոջ համարումն պիտի ամրանար ու աճէր:

Ճիշտ տեղեկութիւններ չունենալով աղջկայ ընտանեկան և հասարակական դրութեան մասին պատմական շրջաններում, մենք պէտք է աշխատենք լուսաբանել մեզ այդ հարցը ժողովրդագրութեան տուած ցուցմունքներով, մանաւանդ որ հայ ժողովրդի ետ ընկած խաւերում երեւի պահպանուել է աւանդաբար հին ժամանակների հայեացքներն ու ընտանեկան կազմը:

Հօր իրաւունքը տան մէջ մեծ է, յաճախ անսահման. ամբողջ գերդաստանը հնազանդւում է քան մեծի,

սանուէրի հրամանին, և քանի որ հին գերդաստանը գոնէ մի քանի տասնեակ տարիներ առաջ բաղկացած էր լինում 30—50 անդամից, ուրեմն սան մեծը մի ամբողջ համայնքի գլուխ էր, նա էր գերդաստանի բոլոր դոյքի անկոնարօլ տէրը, նա էր տան գանձապահը, և անդամների բոլոր աշխատանքը պիտի նրա ձեռքն անցնէին: Տանուտէրն էր նոյնպէս և տղաներին ու աղջիկներին ամուսնացնողը առանց ամուսնացողների կամքի և յաճախ հակառակ նրանց հաճութեան: Հին հայ հասարակութեան մէջ մանաւանդ աղջիկը մի անձայն և անկամ էակ է: «Նա տան սպասուհին է, նա միայն տան հասակաւոր կանանց հրամանները պիտի կատարի, «այս բեր, այն տար», իսկ միջամտել մի որեւէ գործի մէջ, առանց հարցնելու, իրաւունք չունի նա», ասում Բաֆֆին: Արդէն երեխայ հասակում, նոյնիսկ ծիծ տալու մէջ մայրը խորութիւն է անում տղայի ու աղջկայ մէջ: Աղջիկը անխնամ է թողնուած, ենթարկուած ամեն տեսակ զրկանքների, շոկողութեան, ծեծի ու անէծքի, որոնց մէջ պարզ արտայայտում է արհամարհանք դէպի նրա սեռը, որոնցից աղջիկը հասկանում է, որ ինքը մի ծանրութիւն է տան համար, որ իրան կերակրելով, ծնողները մեծ զիջումն ու բարերարութիւն են անում և այս համոզմունքը, ինչպէս նկատում է նոյն հեղինակը, նրան չի վիրաւորում, նա ընտելացած է և նրա կարծիքով այլապէս չի էլ կարող լինել:

Ամուսնութիւնն առհասարակ շատ վաղ է կատարւում: 12—13 տարեկան երեխան յաճախ կին է դառնում, և կին է դառնում մի հասակաւորի: Ռուսահպատակ հայերի մէջ այս անիրաւութիւնը կարծես վերանալու վրայ է, բայց պարսկական ու տաճկական երկրներում դա առօրեայ երեւոյթ է:

Եւ տան մէջ ամենքը, նոյնիսկ հասակով փոքր տղան իրան իրաւունք է համարում աղջկան վիրաւորելու, ծեծելու, մազերից քաշելու, լաւ բաժինը նրա

ձեռքից խլելու, և նա պիտի անձայն տանի այդ անպատուութիւնները:

Այսպէս, ճշուած բարոյապէս, անընդհատ ֆիզիկական աշխատանքի մէջ աննպաստ հակառողջական դրութեան մէջ գտնուելով, հայ աղջիկը չի կարողանում զարգանալ ֆիզիկապէս ու մտաւորապէս:

Նրա ձեռները կոշտանում են, մէջքը կռանում, փորը դուրս ընկնում. մի ուսը միւսից ցած (կուժ ու ծանրութիւններ կրելուց), իսկ թոնրատան այրող ծխից կոպերը հաստացած-կարմրած, երեսի գոյնը փչացած, հայ գեղջկուհին կորցրել է կանացի նրբակազմութիւնը, քնքշութիւնը, և դեռ մատաղ հասակում կորցրել է նաեւ մանկահաս հասակի թարմութիւնը: Միեւնոյն ժամանակ ֆիզիկական անկանոն ու անչափաւոր աշխատանքը նրա շարժումներին առնացի կոպտութիւն է տալիս: Սրան աւելացրէք և անշնորհ հագուստը, որ տեղ-տեղ ուղղակի աղաւաղում է կազմուածքը, և դէմքի գծագրութիւնների այն քաշուող, ամաչկոտ արտայայտութիւնը, որ երբեմն անինտելիգէնտի կնիք է դրոշմում հայ աղջկայ դէմքի վրայ և դուք կըստանաք մի անգրաւիչ էակ:

Սակայն մեզ յաջողուել է տեսնել միեւնոյն աղջկան և՛ ընկերուհիների հետ զուարճանալիս, երբ նրա դէմքի ստիպողական կնճիռները ուղղուած էին, և՛ անծանօթ տղամարդկանց շրջանում, երբ նա ստիպուած էր ամօթխածութեան և պարկեշտութեան դիմակ հագնել: Ի՞նչ մեծ տարբերութիւն. մոռայլ, անշարժ և իր անշարժութեան մէջ անմիտ դէմքը յանկարծ պարզում է ազատութեան մէջ, այտերն սկսում են կարմրել, աչքերը կենդանանում են, ժպիտը բաց է անում գեղեցիկ տաամների շարքերը և այն մեռած դէմքի վրայ փայլում է կեանքը, պատանեկութեան թարմացնող հրապոյրը:

Հայ աղջիկը, նոյնիսկ գեղջկուհին չափազանց ուսումնասէր է: Մեծ երջանկութիւն է նրա համար գրեկարդալ սովորելը: Յաւակցաբար նրա այդ ծարաւը յա-

գեցնելու համար չկան բաւականաչափ դպրոցներ: Քաղաքներում, նախ քան մեր դպրոցների փակուելը, մի մեծ և ուրախալի շարժում էր նկատուում դէպի աղջիկներին ուսում տալը: Մի քանի տարուայ ընթացքում մեր դպրոցները արդէն գրագէտ և ուսումնածարաւ օրիորդների մի նոր սերունդ էր պատրաստել: Եւ եթէ այժմ հայ ընտանիքում լսւում է, աւանդ, երբեմն միայն հայ գրականական լեզուն, դրանով մենք պարտական ենք այդ սերունդին, որի մէջ դեռ ուսումնարանական շրջանից պահանջ է դառել մայրենի լեզուով խօսել և այդ լեզուով կրթել երեխաներին...

Աղջկայ բաղդը տնօրինում են ծնողները և մասնաւորապէս հայրը, և բողոքելը ամենամեծ աներեսութիւն է համարուում: Դեռ ամենամատաղ հասակում նրա ապագան որոշւում է. նա նշանադրւում է, շատ տեղերում 9—10, նոյնիսկ 5—6 տարեկան հասակում աղջիկն արդէն նշանած ունի, որ նրա հետ «իր միտքը կիսում է»: Յայտնի է նոյնպէս օրօրոցային նշանդրէքները: Այս հին սովորութիւնը մի քանի տեղերում «*oro-rong* խազել» է կոչւում, որովհետեւ նշանելիս օրօրոցների վրայ խազ են անում *) և մեծ անազնութիւն է համարւում այսպիսի նշանդրէքը քանդելը. քանդողը բամբասանքի և մեղադրանքի է ենթարկւում:

Հայերի մէջ «աղջկան մարդու են տալիս» և ոչ թէ աղջիկը «մարդու է գնում»: Այդ ապացոյց է, որ նրա ամուսնանալը իրանից չի կախուած:

Հայ գեղջկուհու կեանքի պայմաններն էլ թոյլ չեն տալիս նրան իր կամքով ընտրութիւն անելու և որեւէ կերպով իր կամքը յայտնելու: Փակուած լինելով հօր տանը, իսկ դուրս գալիս, եկեղեցի գնալիս միշտ հըս կողութեան տակ դառնուելով, հասած հայ գիւղացի աղջիկը իսկի առիթ էլ չի ունենում տղային տեսնե-

*) Զգիտեմ պահպանուել է դեռ մեր մէջ այս տարօրինակ սովորութիւնը թէ ոչ. բաց պարսիկների և թուրքերի բռնակալութեան տակ, աղջիկներին առեւանգումից և հարեմ տանելուց ազատելու համար պատկում էին տղայի գտակի հետ, եթէ տղան բաղակալ էր: (Բաֆֆի)

լու և որևէ գաղափար կազմելու նրա «սրժանաւորութիւնները» մասին: Համակրանքն ու սէրը անծանօթ են մնում նրան, և իրապէս նրա համար միեւնոյն է, թէ ով է լինելու իր ամուսինը, մանաւանդ որ «հայրը նրա վատը չի կամենայ»:

Աղջիկներն ու երիտասարդները առհասարակ իրար տեսնում են.

1. Եկեղեցիներում, ուր հաւաքւում են գիւղի բոլոր աղջիկներն ու տղաները, տարուայ մէջ մի երկու անգամ, Ծաղկազարդին ու Զատիկին, և իրար հաւանում: Այս տօներին գեղջկուհին իր ամենալաւ շորերն է հագնում և մայրը ինչ զարդեր որ ունի, կախում է իր աղջկայ վրայ:

2. Ուխտատեղերում, գիւղից ու քաղաքից դուրս: Ճանապարհի վրայ շարւում են տղաներն ու զրննում անցնող աղջիկներին:

3. Հարսանիքներում: 4. Աղբիւրների մօտ, քաղհանքում, այգիներում թուփ թափ տալիս և այլն: Այսպիսի ծէսերի ժամանակ աղջիկը երբեմն առաջին անգամն է աչքի նոթով նայում իր ուզողին: Առհասարակ նրա հետ գնում է տղայի ազգական աղջիկը, որ և ցոյց է տալիս տղային, երբեմն էլ խօսք ու նամակ է տանում: Երբեմն էլ որ այցելութիւններ էլ են սարքում: Երբեմն էլ աղջկան խափելով իր ընկերուհին տանում է մի տեղ և այնտեղ, իբր թէ պատահմամբ, հանդիպում են հաւանող երիտասարդին: Այսպիսի հանդիպումներից յետոյ տղան ու աղջիկը արդէն իրար խօսք տուած են համարւում: Այսպիսի պայմաններում, ի հարկէ, իսկական սիրահարութեան մասին խօսք չէ կարող լինել *):

Աղջկայ այս ճնշուած դրութիւնը մի կողմից, մեղք անելու ահը միւս կողմից, պահպանել են դարերի ընթացքում հայ ընտանիքի մաքրութիւնը, որ ասելիք է

*) «Ազգադրական Հանդէս»:

դարձել: Սակայն վերջին կէս դարում հայի կեանքը կորցրեց իր տահմանափակումն ու միակերպութիւնը: Քաղաքակրթութեան հոսանքը, կեանքի մրցման դժուարանալը շուռ տուեցին հայի վիճակի անկւր և հանեցին նրան նահապետական անշարժութիւնից ու գեցեցին կեանքի կռուի բովը:

Կովկասի տնտեսական դրութիւնը մեծ ցնցումն ստացաւ: Երկաթուղին խրուեց երկրի խորքերն ու շրջթայեց քաղաքները և հեշտացրեց նրանց մէջ յարաբերութիւնները: Միւս կողմից նաւթային գործի վիթխարի աճումն, հեշտ հարստանալու անդիմադրելի հրապոյրը մազնիսի պէս բաշեց դէպի ինքը երիտասարդոյժերը, և կազմուեց մի նոր դասակարգ, որ գոյութիւն չունէր առաջ—բանուորական դասակարգ: Միևնոյն ժամանակ ազգաբնակչութեան աճումից առաջացած հողի պակասութիւնը և դրանից ծագած անտանելի չքաւորութիւնը դուրս մղեց հայ գեղջուկի նահապետական օջախից լաւագոյն մատաղ ոյժերը, որոնք հեղեղի նման լցուեցին քաղաքները աշխատանք որոնելու:

Այսպիսով սկսուեց մի մեծ հոսանք գիւղերից, մանր կենտրոններից դէպի քաղաքները, որտեղ հայ երիտասարդութիւնը ընդունեց տիրապետող բարքերը, չատ բան տեսաւ և զգաց, որտեղ փոխուեց նրա աշխարհայեացքը, նրբացաւ ու զարգացաւ նրա ճաշակը: Ընդունելով քաղաքից մի կտոր քաղաքակրթութիւն, հայ երիտասարդն ընդունում է նաև այնտեղի անառակութեան ամբողջ օրէնսգիրքը և վերադառնալով իր տուն, նա վարակում է իր օրինակով հայ ընտանիքը, և վարակում է ֆիզիկապէս ու բարոյապէս:

Եւ մեր աչքի առջև բանդւում է հայ օջախի ամբողջութիւնը,—ցլւում են բազմանդամ ընտանիքները, կորչում է համերաշխութիւնը անդամների մէջ ու ընկնում տան մեծի հեղինակութիւնը, և, որ աւելի էս ցաւալին է, խախտւում է ընտանիքի մարբութիւնը... Մեր գաւառ-

ների կեանքը հետազօտողներին հարուածում է հայ կնոջ և օրիորդի բարոյական սկզբունքների խախտուելը, որ նկատուում է արդէն շատ տեղերում:

Քաղաքացի աղջկայ կեանքը բոլորովին տարբերուում է վերը նկարագրածից: Այստեղ հայ օրիորդը շատ աւելի ազատ է և համարեա անկախ: Վաճառականի, աղանուականի և համալսարանականի երեխաները միեւնոյն դպրոցում կրթուելով, չեն տարբերուում միմեանցից ուսումով ու զարգացմամբ, և աշխատում են նմանուել նոյնպէս և արտաբերնով: Այստեղից ծագում են և այն պահանջները, որոնք անդադար անում են աղքատ օրիորդները իրանց ծնողներից, և որոնք անդադար տարածայնութիւնների և կռիւների առիթ են տալիս:

Իմաստասէր աւարտած օրիորդը իրան այնչափ բարձր է զգում իր ծնողներից, որ արհամարհական կերպով է վերաբերում դէպի նրանց և ձգտում է բոլորովին անկախ լինել նրանցից, արհամարհելով օջախի նուիրական աւանդութիւնները: Պէտք է ասած, որ յաճախ ծնողները ընկճւում են իրանց «ուսում առած» աղջկայ պահանջների առաջ և, չկարողանալով զսպել նրան, բարձի թողի են անում...

«Ուսեալ» օրիորդի աններելի արատներից մէկն էլ նրա արհամարհանքն է դէպի մայրենի լեզուն *): Այս ախտով վարակուած են մինչեւ անգամ քաղաքային ստորակարգ դպրոցներում սովորողները, կամ հէնց ռուսերէն այլ ու բեն իմացողները, որքան էլ կոշտ ու կոպիտ, որքան էլ նոյնիսկ ծիծաղելի լինէր նրանց ռուսերէնը: Շատ ծիծաղելի է այն ֆակտը, որ այդպիսի օրիորդները ստիպում են իրանց անգրագէտ մօրն ու պառաւ մամին էլ նոյն լեզուով խօսել իրանց հետ: Ան-

*) Այս արհամարհումն մայրենի լեզուի և ազգային կեանքի այն աստիճանի է հասնում, որ կրթուած հայ օրիորդը յօժարութեամբ օտար տղայի է մարդու գնում:

կարելի է լինում սառնասիրտ կերպով լսել այդ ողորմելի պառաւնների ռուսերէն կոտրատելը: Ինչպէս, օրինակ, «Скожу тебѣ довай, է, довай, թէ չէ ты знаишь, հա»!...

Ուսեալ օրիորդների զարգացումն այն աստիճանի է հասնում, որ նրանք ամաչում են իրանց դուրս կապած մօրից և նոյնիսկ իրանց բաղահնչիւն կարծուած անունից: Եւ Հականոյշը Ольга է դառնում ու Սիրանոյշը—Любовь!...

Հասկանալի է, որ երբ ամուսնանան ու տուն ու տեղ դառնան այդ աղջիկները, իրանց տնից դուրս կը վաճառեն այն ամենը, ինչ որ մայրենի է, ազգային է և կը կրթեն իրանց զաւակներին նոյն օտար ուղղութեամբ...

Մեծ բաղաճների բնակչուհու մտաւոր և բարոյական կեանքը ենթարկուել է նոյն էվօլիւցիային, ինչ որ միւս ազգերի կանանցը: Թիֆլիզում և Բագուում դժուար է տարբերել հայ օրիորդին ռուսուհուց և հազիւ թէ Թիֆլիզի «արեստոկրատ» օրիորդը ուսումով և սալօնական կրթութեամբ չատ ցած լինի Պետերբուրգի, հէնց նոյնիսկ Պարիզի օրիորդից: Սակայն կայ ներքին տարբերութիւն, այն է. հայուհին մեծ մասամբ դուրս եկած վաճառականական անբաղաքակիրթ շրջանից, տանը հիմնաւոր կրթութիւն չի ստացել, զուրկ է հաստատուն սկզբունքներից, զուրկ է նոյնպէս չափաճանաչութիւնից, և նրա բարոյական աշխարհը չափազանց անմշակ է մնում: Գուցէ այս է պատճառը, որ հայ օրիորդի մէջ, ցաւակցաբար, մենք չըբացած ենք տեսնում ազգայնութեան դադափարը և թուլացած բարոյական հիմունքները...

Հայ օրիորդի բաղաքակրթութիւնը, քիչ բառացութիւններով, սոսկ արտաքին է...

Ես մի ուրիշ տեղ խօսել եմ օժիտի անբարոյակա՜նացնող և ստորացնող ազդեցութեան մասին աղջկայ վրայ *), այս գրքում ևս առիթ կ'ունենանք այդ խնդրի

*) Տե՛ս իմ «Ամուսնութիւն»

փրայ կանգ առնելու, առայժմ յիշենք միայն, որ օժիտը մեծ դեր է խաղում մեր ընտանիքի կազմի մէջ:

Այո, օժիտը առաջնակարգ դեր է խաղում ամուսնութեան խնդրի մէջ. այս պատճառով էլ ի հարկէ սէրը վանուած է: Աղջկայ սիրահարութիւնը մի անտակտ և անգործնական բան է համարւում և ծնողները ամեն կերպ արգելք են լինում, որ այդ սիրահարութիւնը բնական վախճանի հասնի, եթէ տղան լաւ «պարտիա» չի կադմուս: Իսկ եթէ մի սիրահարութիւն բնական վախճան չի ստանում, հասկանալի է, թէ ինչ ուղղութիւն պիտի տայ նա աղջկայ մտքերին ու բարքին:

Ամուսնութիւնները մեր մէջ այսպիսով լինում են միմիայն սրոշ դիտումներով, և միառջւում է ամուսնացողների ֆիզիկական յատկութիւնները, նրա առողջութիւնը, ժառանգականութիւնը և այլն, այս պատճառով շատ յաճախ ենք տեսնում «բարձր» կոչուած դասակարգի մէջ ֆիզիկապէս և բարոյապէս վատասերուած սերունդ^{*)}:

ԲԺՊ. Վ. ԱՐԾՐՈՒՆԻ

(Եւր օտուևակուի)

*) Տե՛ս նոյն գիրքը: